

УДК 821.161.2-3.09

АНАТОЛІЙ НОВИКОВ

м. Глухів

anatoliy14208@ukr.net

РЕЦЕПЦІЯ ГОГОЛІВСЬКИХ ОБРАЗІВ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»

У статті розглядається рецепція гоголівських образів у романі В. Шкляра «Чорний Ворон». Акцентується на тому, що події в обох творах відбуваються на тлі національно-визвольних змагань українського народу. Особливо хвилювала письменників проблема зрадництва, яка стала чи не основною причиною поразки козаків і в «Тарасі Бульбі», і в «Чорному Вороні». А тому цілком закономірно, що найбільше спільних рис можна віднайти в образах зрадників Андрія й Куземка. Чимало спільного так само в постатях Вовкулаки й Тараса Бульби. Натомість образ Шкляревої героїні Цілі Борух будується на принципі антитези. Роман В. Шкляра «Чорний Ворон» – промовисте свідчення того, як безцінний спадок М. Гоголя використовують у своїй оригінальній творчості сучасні українські письменники.

Ключові слова: запорожці, козаки, чекісти, кохання, зрада, Андрій, Куземко, Вовкулака.

Вплив Миколи Гоголя на українську і російську літератури безпрецедентний. Українець за походженням, письменник, що у своїх російськомовних творах змалював незабутні українські образи, він ще за життя зійшов на російський Парнас, суттєво потіснивши там Пушкіна. Саме Гоголь започаткував більшість тем, котрі згодом із великим успіхом розробляли його наступники й послідовники. «Вся російська класична проза, – справедливо зауважував Олесь Гончар, – тримається на трьох китах: Толстой, Достоевський, Тургенев... А всі три кити тримаються на хрупких плечах ні з ким не зрівнянного Гоголя» [2, 318]. Відтак не дивно, що майже відразу після публікації Гоголевих творів стали з'являтися різноманітні їхні переробки (драматичні й оперні), пародії, наслідування, інсценізації. Прикметно, що шанувальники геніального письменника не хотіли задовольнятися лише літературним доробком свого кумира. На основі його шедеврів вони намагалися створити власні твори, хай і не завжди високої вартості. До того ж українські цінителі прагнули насолоджуватись творчістю свого великого земляка рідною мовою, що спонукало письменників до численних українських перекладів.

Особливо великою популярністю користувалась в Україні повість «Тарас Бульба», в якій запорізькі козаки зображуються справжніми захисниками Вітчизни. Серед

них – старий полковник Тарас Бульба, його старший син Остап та їхні сподвижники – запорізькі козаки. З іншого боку, у творі категорично засуджується зрада рідній землі й козацькому братству. Символом зради постає тут молодший Тарасів син Андрій.

Осібне місце спадщина Миколи Гоголя посідає в літературному доробку Василя Шкляра. Винятково близькою письменникові є тема козаччини, так майстерно висвітлена його попередником. Гарна ілюстрація до цього Шкляревий переклад українською мовою повісті «Тарас Бульба». Прикметно, що об'єктом уваги автора популярних історичних романів стала не друга, а перша редакція Гоголевої повісті, тобто більш проукраїнський варіант, створений майстром 1834 року, коли він мріяв отримати у щойно відкритому Київському університеті св. Володимира посаду професора історії. Присутні гоголівські традиції і в оригінальній творчості Шкляра, зокрема в романі «Чорний Ворон» (2009).

Мета розвідки – простежити інтертекстуальний вплив Гоголевої повісті «Тарас Бульба» на роман В. Шкляра «Чорний Ворон», довести, що у згаданих творах до певної міри співпадають не лише портретні характеристики дійових осіб, а й деякі сцени.

Гоголівські традиції в творчості українських письменників досліджували М. Кушнерьова («Гоголівські топоси у візіях українських письменників (на матеріалі творів

Ю. Яновського, О. Звичайної, В. Минка, Ю. Щербака», М. Наєнко («Локус Гоголя в «Записках українського самашедшого» Ліни Костенко»), Л. Ромащенко («Микола Гоголь у культурному контексті епохи (за повістю О. Полторацького «У Петербурзі»)»), І. Стребкова («Гоголівські алюзії та ремінісценції у творчості Тодося Осьмачки») та ін. Водночас порівняльного аналізу персонажів Гоголевої повісті «Тарас Бульба» й героїв роману В. Шкляра вітчизняними літературознавцями до сьогодні, за великим рахунком, не зроблено. Побіжно торкнувся означеної проблеми хіба що автор цієї праці у статті «Українська історія крізь призму творчості Василя Шкляра» [3].

Важливо звернути увагу на те, що паралелі в романі Шкляра «Чорний Ворон» і повісті Гоголя «Тарас Бульба» обумовлені самою історією, оскільки події в обох творах відбуваються на тлі національно-визвольних змагань українського народу. У Гоголевій повісті йдеться про безкомпромісну боротьбу запорізького лицарства в першій половині XVII століття (напередодні й під час повстання під проводом Якова Острянина) зі збройними силами Речі Посполитої, а в романі Шкляра – повсталого українського козацтва трьома століттями потому з військами більшовицької Росії.

Особливо хвилювала обох письменників проблема зради, яка стала чи не основною причиною поразки козаків і в «Тарасі Бульбі», і в «Чорному Вороні». Генезу цієї страшної людської вади, що за християнськими канонами вважається смертним гріхом, Гоголь вельми майстерно досліджує на прикладі образу Андрія – типового запорізького козака, якого, проте, згубило нерозсудливе кохання до польської красуні. Прикметно, що цей любовний сюжет використав автор «Чорного Ворона», до певної міри спроектувавши його на своїх героїв. У романі Шкляра не лише наявні сцени, що співвідносяться з відповідними епізодами в «Тарасі Бульбі», а й образи окремих дійових осіб нагадують постаті центральних героїв Гоголевої повісті.

Найбільше співпадають портретні характеристики Андрія й Куземка. Кидається у вічі передусім те, що обидва вони були

справжніми козаками, які своєю вірною службою могли б принести чимало користі знедоленій Вітчизні. Гоголь, зокрема, так характеризує Андрія: «Чем бы не козак был? – сказал Тарас, – и станом высокий, и чернобровый, и лицо, как у дворянина, и рука была крепка в бою!» [1, 173]. Подібними фарбами зображує свого героя і Шкляр: «Куземко не був якимось мазунчиком – тямив і шаблю тримати, і на коні сидів, як улитий, і не боявся заглянути в очі смерті» [4, 93].

До цього варто додати, що і Андрій, і Куземко були вельми вродливими парубками. Андрій, як зауважує Гоголь, «был очень хорош собою» [1, с. 63], а Куземко – «красенем на всю Звенигородку» [4, 93]. Щобільше, попри те, що і той, і той мав широке поле для прояву своїх сердечних почуттів, обидва до нестями закохались у дівчат із ворожого стану. Обраницею Андрія стала донька могутнього польського магната, а Шкляревого героя – єврейка Ціля Борух, батько якої був циркульником. І заради цього свого великого кохання вони, не задумуючись, зрадили все, що тільки може бути найсвятішого у житті людини, – Батьківщину, побратимів по зброї і навіть своїх найрідніших людей, які були для них незаперечним авторитетом. У першому випадку це батько Андрія – полковник Війська Запорізького Тарас Бульба, а в другому – старший брат Куземка – хорунжий одного із холодноярських загонів Вовкулака, який останньому, по суті, теж був за батька («був йому і за няньку, й за мамку, і за сторожа-охоронця») [4, 93]. Саме ця обставина й визначила подальшу поведінку героїв: навіть перед лицем смерті ні той, ні той не посмів узятись за зброю, хоча гіпотетично міг це зробити, принаймні хоча б спробувати захистити своє життя. Обидва ж добре усвідомлювали, що прощення не буде. Занадто високою була ціна їхньої зради. Андрій, як наголошує Гоголь, завмер перед грізним батьком, ніби нерадивий школяр, якого суворий учитель спіймав за бешкетуванням. Так само заляк перед Вовкулакою його молодший брат. Автор спеціально акцентує на тому, що «обабіч нього на сніні лежав браунінг, із кобури виглядав Цілін мавзер, але Куземко навіть не шарпнувся в той бік. Він сумирно дивився на

брата, який тримав у міцних руках Цілю» [4, 104].

Заслуговує на увагу й те, що ні Андрій, ні Куземко у свою останню мить не згадали нікого зі своїх рідних, навіть матері. Обидва згадали лише своїх пасій, які, власне, і стали сенсом усього їхнього життя, за ради яких вони скоїли свій смертний гріх.

У **Гоголя**: «Бледен, как полотно, был Андрей; видно было, как тихо шевелились уста его и как он произносил чье-то имя; но это не было имя отчизны, или матери, или братьев – это было имя прекрасной полячки» [1, 172 – 173].

У **Шкляра**: «Куземко мовчав.

Потім, важко ковтнувши повітря, попросив:

– Тільки її не вбивай» [4, 105].

У романі Шкляра неважко віднайти й низку інших перевертнів (серед них – Гамалій, Завірюха, Чорт та ін.), і хоча їхні образи випи-сані не так детально, як образ Куземка, всі вони за своєю зрадницькою сутністю нагадують Гоголевого Андрія.

Окремі спільні риси присутні так само в образах Шкляревого Вовкулаки й Гоголевого Тараса Бульби. Показово, що перед стратою брата-зрадника Вовкулака звертається до останнього майже з такими ж словами, як і старий полковник до свого сина. «Що, брате, допомогли тобі твої жиди?» [4, 105] – запитує він Куземка перед стратою.

Гірко й соромно було за сина-зрадника Тарасові Бульбі, який усе своє життя присвятив служінню Вітчизні. Подібне відчуття пережив і Вовкулака. Безстрашний козарлюга не зміг сказати страшної правди отаманові, якого безмірно поважав, а тому вигадав історію, нібито брат потрапив у засідку й загинув у нерівному бою з ворогами, але совість не дозволила йому надалі чесно дивитись у вічі командирю, і він перейшов до загону Чорного Ворона, якому й розповів про страшну сімейну трагедію.

Поєднує цих героїв і те, що обидва вони до кінця виконали свій обов'язок перед Батьківщиною, віддавши за неї своє життя. Саме ця шляхетна риса багато в чому пов'язує з безсмертними Гоголевими козаками й інших позитивних персонажів Шкляра – отаманів

Чорного Ворона, Веремія, Голика-Залязняка, Гупала, Гризла, Завгороднього, Туза та ін.

Доцільно зробити порівняльну характеристику також коханих Андрія й Куземка. Не можна не помітити, що образ Цілі Борух будується на принципі антитези по відношенню до доньки польського воєводи. Гоголева героїня справжня красуня. Письменник не шкодує яскравих кольорів, аби описати її вроду. Коли Андрій зустрівся зі своєю обраницею вдруге, перед ним була «не та, котрую он знав прежде; ничего не было в ней похожего на ту, но вдвое прекраснее и чудеснее была она теперь, чем прежде. Тогда было в ней что-то неоконченное, недовершенное, теперь это было произведение, которому художник дал последний удар кисти. Та была прелестная, ветренная девушка; это была красавица – женщина во всей развившейся красе своей» [1, 118].

Зовсім в інших фарбах зображує свою героїню Шкляр: «Ціля була <...> тонка, як та голка, а груди наче позичила в кого чи підмостила дві дині, що аж розпирали рипсову блузку. Ще більшим у Цілі був рот – аж до вух; губи повні, очі чорнющі, дивись, так і пришпилить тебе до своєї спідниці тими очима» [4, 94].

Для автора «Чорного Ворона» (він характеризує її устами Вовкулаки) Куземкова пасія справжня фурія – така, «що плюнь і розітри» [4, 93]. У нього для неї не знаходиться жодного доброго слова. Це можна пояснити тим, що у цій своїй героїні письменник бачить радше не жінку, а лютого ворога – з руками по самі лікті в крові. Річ у тім, що Ціля верховодила у так званій самообороні «Красніе соколи» й відзначилася там небаченою жорстокістю щодо полонених лісовиків та їхніх ні в чому не винних родичів-заручників. Заарештувавши останніх, вона під загрозою розправи над ними виманювала з лісу їхніх синів, чоловіків, братів, а потім і тих, і тих холоднокровно розстрілювала. Неспроста місцеві жителі її ненавиділи і водночас страшенно боялися («коли вона проїздила бруківкою центральної вулиці на білому в чорних латках жеребцеві, люди крадькома хрестилися і відверталися, бо вже всі знали про її мордовню») [4, 95].

Відповідними барвами змальовують письменники й почуття своїх героїв. У Гоголя стосунки поміж Андрієм і його обраницею зображуються у світлих, романтичних тонах. Вони освідчуються одне одному в коханні і нарізно не мислять свого подальшого життя. Добре ілюструють це піднесені любовні тиради, якими вони почергово обмінюються. Звертаючись до коханої, Андрій промовляє: «...нет у меня никого! Никого, никого! <...> Отчизна моя – ты! <...> И все, что ни есть, продам, отдам, погублю за такую отчизну!» [1, 125]. Подібні почуття на адресу судженого зриваються й з уст польської панночки, котра, готуючись до жахливої смерті від голоду в обложеному козаками місті, зізнається: «И мало того, что осуждена я на такую страшную участь; <...> нужно, чтобы перед концом своим мне довелось увидеть и услышать слова и любовь, какой не видела я. Нужно, чтобы он речами своими разодрал на части мое сердце...» [1, 123–124].

Зовсім протилежне спостерігається у романі Шкляра, де все дуже просто, навіть приземлено. Відносини Куземка й Цілі подаються, по суті, як примітивний інтимний зв'язок, принаймні з боку останньої. На романтику тут нема й натяку. Недарма автор роману «Чорний Ворон» зображує свою героїню напередодні її загибелі за досить пікантним заняттям, у вельми непривабливому вигляді. Щобільше, Ціля, на думку Вовкулаки, ймовірно, попросту приворожила свого коханця, якого до того ж безсоромно використовувала в якості інформатора. Загалом усе вказує на те, що цей образ не що інше, як пародія на вишукану польську панночку.

Порівняльний аналіз творів В. Шкляра й М. Гоголя дозволяє дійти висновку, що, змальовуючи образи своїх героїв, автор

«Чорного Ворона» вельми вдало використав спадок свого геніального попередника. Окремі персонажі його роману багато в чому нагадують відповідних героїв повісті «Тарас Бульба», але водночас і зберігають свою ідентичність. Обумовлено це тим, що Шкляр не сліпо скопіював творчі здобутки Гоголя, а взяв у його героїв лише типові риси, які майстерно прищепив персонажам свого роману. Проте в цілому і Вовкулака, і Куземко, і Ціля Борух є оригінальними літературними образами з притаманними лише їм рисами характеру, котрими нагородив їх автор. До того ж діють вони в зовсім іншу епоху зі своїми неповторними специфічними прикметами.

Роман В. Шкляра «Чорний Ворон» є промовистим свідченням того, як безцінний спадок Гоголя і зокрема історичну повість «Тарас Бульба» використовують у своїй оригінальній творчості сучасні українські письменники. Кращі риси героїв гоголівської повісті – Тараса Бульби, Остапа, Кукубенка, Голокопитенка, Шила – знайшли відображення у Шкляревих позитивних персонажах. Натомість класичний образ зрадника Андрія багато в чому послужив прототипом для змалювання відповідної постаті в романі «Чорний Ворон». Особливо вдалим удалося створити Шкляреві образ Цілі Борух, яка, з одного боку, до певної міри нагадує Гоголеву польську панночку (принаймні займає відповідне місце в системі образів), а з іншого, по суті, є її антиподом чи навіть пародією.

Немає жодного сумніву, що не менш активно до безсмертної Гоголевої спадщини звертатимуться й наступні покоління українських і світових митців, котрі будуть знаходити в ній якісь нові нюанси, співзвучні з їхньою епохою.

Список використаних джерел

1. Гоголь Н. В. Тарас Бульба. Собрание художественных произведений в пяти томах. Москва: АН СССР. 1959. Т.2. С. 42 – 208.
2. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т.2 (1968 – 1983). Київ: Веселка, 2008. 608 с.
3. Новиков А. О. Українська історія крізь призму творчості Василя Шкляра. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»: збірник наукових праць. Випуск 21, том 1. Одеса. 2016. С. 20 – 23.
4. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2010. 384 с.

References

1. Gogol' N. V. Taras Bul'ba. Sobraniye khudozhestvennykh proizvedeniy v pyati tomakh. Moskva: AN SSSR. 1959. T.2. S. 42 – 208.
2. Gonchar O. T. Shchodenniki: U 3-kh t.: T.2 (1968 – 1983). Kiïv: Veselka, 2008. 608 s.

3. Novykov A. O. Ukraïns'ka istoriia kríz' prizmu tvorchości Vasylia Shklyara. Naukoviy visnik Mízhnarodnogo humanítar-nogo uníversitetu. Seríia: «Filologíia»: zбірnik naukovikh prats'. Vîpusk 21, tom 1. Odesa. 2016. S. 20 –23.
4. Shklyar V. Zalishenets'. Chorniy Voron. Kharkiv: Knizhkoviy Klub «Klub Símeynogo Dozvillya». 2010. 384 s.

ANATOLIY NOVYKOV

Hlukhiv

RECEPTION OF HOHOL'S LITERARY CHARACTERS IN THE NOVEL "CHORNYI VORON" ("BLACK RAVEN") BY VASYL' SHKLYAR

The article deals with the reception of Hohol's literary characters in the novel "Chornyi Voron" ("Black Raven") by Vasyl' Shklyar. It is emphasized that the events in both works take place at the time of the national liberation struggle of the Ukrainian people. The betrayal problem, which became one of the main causes of Cossacks defeat in "Taras Bul'ba" and "Chornyi Voron" ("Black Raven"), was very important for the author. So it is quite natural that many common features can be found in the characters of betrayers Andriy and Kuzemko. The characters of Vovkulaka and Taras Bul'ba also have much in common. But the character of Shklyar's heroine Tsilya Boruh is based on the principle of antithesis. The novel by Vasyl' Shklyar is the example of how the contemporary Ukrainian writers use M.Hohol's valuable literary heritage in their original works.

Key words: Zaporozhian Cossacks, Cossacks, chekists (members of the Russian secret police), love, betrayal, Andriy, Kuzemko, Vovkulaka.

АНАТОЛИЙ НОВИКОВ

г. Глухов

РЕЦЕПЦИЯ ГОГОЛЕВСКИХ ОБРАЗОВ В РОМАНЕ ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА «ЧЕРНЫЙ ВОРОН»

В статье рассматривается рецепция гоголевских образов в романе В. Шкляра «Черный Ворон». Акцентируется на том, что события в обоих произведениях происходят на фоне национально-освободительных войн украинского народа. Особенно волновала писателей проблема предательства, которая стала едва ли не основной причиной поражения казаков и в «Тарасе Бульбе», и в «Черном Вороне». А потому естественно, что больше всего общих черт в образах предателей Андрия и Куземка. Немало общего также в фигурах Вовкулаки и Тараса Бульбы. С другой стороны, образ героини В. Шкляра Цили Борух строится по принципу антитезы. Это, по сути, пародия на дочку польского воеводы. Роман В. Шкляра «Черный Ворон» – красноречивое свидетельство того, как бесценное наследие Н. Гоголя используют в своем оригинальном творчестве современные украинские писатели.

Ключевые слова: запорожцы, казаки, чекисты, любовь, предательство, Андрий, Куземко, Вовкулака.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018